

A „KULTURÁLT SZÓRAKOZÁS” LEHETŐSÉGEI AZ 1950-ES ÉVEKBEN¹

DOI 10.35402/kek.2023.3.13

Absztrakt

A „fordulat évei” (1947–49) után hatalomra került Magyar Dolgozók Pártja legfontosabb célja a kulturális forradalom megvalósítása volt, amelyre egy teljes körű társadalmi átalakulás részeként tekintettek. A kultúrforradalom elveit és irányait Révai József fogalmazta meg, és értelmezésében a népműveléssel volt rokon. Révai hangsúlyozta, hogy a szocialista világnézet elsajátítására minden intézményes és intézményen kívüli eszközt fel kell használni. Ez volt az oka annak, hogy az MDP hatalomra kerülése után az iskolán kívüli oktatás és művelődés keretei is megváltoztak, új útjait az 1949-ben létrehozott Népművelési Minisztériumon keresztül jelölték ki. Ennek része volt a színházak, a mozik, az újság- és könyvkiadás szocialista reformja, egy új ünnepstruktúra kialakítása, de magában foglalta a kultúrotthonok hálózatának kiépítését, az ismeretterjesztő előadások tematikájának és témaköreinek a kidolgozását, a kultúrversenyek szervezését is. Dolgozatom középpontjában az utóbbi három témakör bemutatása áll, amelyre a Népművelési Minisztérium folyóiratainak, a *Népművelési Híradónak* (1949–53) és a *Művelt Népnek* (1950–56) a segítségével teszek kísérletet. Az említett folyóiratok korabeli propagandaanyagok, és segítségükkel betekintést nyerhetünk a centralizált kultúra minden ágának, így a kultúrotthonok, kultúrversenyek, ismeretterjesztő előadások változatos témaköreinek világába.

Abstract

The main purpose of the Hungarian Working People's Party, which was taken power after the „years of the political turning” (1947–49), was the achievement of the cultural revolution, which was considered part of a complete social transformation. The principles and directions of the cultural revolution were defined by József Révai and were related to popular education. Révai emphasised the use of all institutional and non-institutional elements in the development

of a socialist worldview. This was the reason after the Hungarian Working People's Party came to power, the framework of formal education and non-formal education changed, its new directions being set through the Ministry of Popular Education, established in 1949. This involved the socialist reform of theatres, cinemas, publishing of newspapers and books, the development of a new holiday structure, but also the establishment of cultural houses, the preparation of themes and topics for educational lectures and the organisation of cultural competitions. The focus of my paper is on the latter three topics, which I will attempt to illustrate through the articles of the journals of the Ministry of Culture, the *Népművelési Híradó* (1949–53) and the *Művelt Nép* (1950–56). These periodicals are documents of propaganda of the time, and they allow us to have insight into the world of all aspects of centralised culture, including the varied topics of cultural houses, cultural competitions and educational lectures.

Bevezetés

A második világháború után létrejött koalíciós kormány kultúrpolitikai elképzeléseit a különböző pártok társadalmi és politikai elvei határozták meg. Közös vonásuk volt egy olyan kultúra támogatása, amely középpontjában a munkásság és a parasztság áll, a népi kultúrán és a népművészetben alapul, ezáltal könnyen befogadható és alkalmas egy széles körű népi közműveltség megteremtésére. A Magyar Kommunista Párt (MKP) számára a kezdetektől a szovjet minta volt a meghatározó, amely az új politikai berendezkedés alapját a munkás–paraszt szövetség létrejöttében látta, és az új kultúrát is erre a két társadalmi csoportra kívánta építeni. Ez az elképzelés a gyakorlatban a népdalok, a néptáncok, a népi játékok és a mozgalmi dalok népszerűsítésén alapult, és elutasított minden olyan munkáskulturális jelenséget, amely az avantgárd irányzatokkal érintkezett (Póth 1985, 498; 508; 510–513; Ignác 2015, 324).

Az MKP már 1945-től igyekezett pozíciókat szerezni a közigazgatásban. Miután a párizsi békeszerződés értelmében a szovjet jelenlét az országban állandóvá vált, majd 1948 júniusában az MKP és a Szociáldemokrata Párt egyesülésével létrejött a

¹ Jelen dolgozat az Egy lap a kulturális tömegmozgalom szolgálatában. A *Művelt Nép* (1950–1956) című folyóirat elemzése című munka átdolgozott és bővített változata. Vámos 2018:45-59.

Magyar Dolgozók Pártja (MDP), a pártok közötti versengés lezárult. Minden hatalom az MDP kezébe került, amely – élén Rákosi Mátyással – a hatalom kizárólagos gyakorlójává vált (Apor – Apor – Rees (eds.) 2008; Borvendég – Palasik 2015, 17; Bottoni 2015; Halász 2013, 7; Ö. Kovács 2017, 23). A párt a művelődés és a kultúraterjesztés átalakítására kultúrforradalmat hirdetett, amelytől az új rendszer egyik alapjának tartott kultúra teljes átalakítását várta el. A kultúrforradalom feladatait és céljait Révai József, a korszak egyik legfontosabb ideológusa a következőképpen foglalta össze: „a kultúrforradalom, a népművelés a szó legátfogóbb értelmében: nemcsak abban áll, hogy a kultúrának új vásárlóközönsége jelentkezik, hogy munkások és parasztek százai és milliói tanulni, művelődni akarnak. (...) A kultúráért jelentkező, művelődni akaró néptömegek új tartalmú kultúrát akarnak, olyat, amely segíti őket munkájukban, harcukban, öntudatuk fejlődésében, olyat, amely fegyver a kezükben a szocializmus építésénél” (Révai 1950, 1).

A kommunista vezetés a kulturális forradalomra a teljes körű társadalmi átalakítás részeként tekintett, legfontosabb feladatának az új, a marxizmus-leninizmus és a materializmus elvein alapuló kultúra terjesztését tartotta. Révai szavaiból kiderül, hogy a program célja a „tömegek” kulturális színvonalának emelése volt. Szoros kapcsolatban állt a népműveléssel, amely a későbbi évek során a kultúrforradalom ideológiai alapjaira épült. A politikai vezetés az iskolán kívüli oktatás és művelődés terén a népművelés útjait az 1949. június 11-én, a XV. törvénycikkkel létrehozott Népművelési Minisztériumon keresztül jelölte ki (Drabancz – Fónai 2005, 122; Bolvári-Takács 2011, 42; Halász 2013, 16).² Ez magába foglalta a kultúrotthonok

² A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (VKM) 1949. május 11-én vált ketté, és ebből önállósult a Népművelési Minisztérium. Addig egységes szervezetként működött Ortutay Gyula vezetésével. Ortutay 1949. június 11. és 1950. február 25. között vezetett a VKM-et. A VKM 1951. május 19-ig regnált és Ortutay után Darvas József vezette tovább, majd ezt 1951-ben szervezték át Közoktatásügyi Minisztériummá, amely néven 1953. július 4-ig működött. A Népművelési Minisztérium 1949. június 11-től 1956. december 31-ig állt fenn. Fő feladata az állami művelődési intézményrendszer kialakítása és elvi irányítása, valamint a kultúrforradalom szervezése volt. A Népművelési Minisztérium tehát a kulturális élet és azon belül a művészetek felügyeletét vette át a vallás- és közoktatásügyi tárcától. Révai kinevezése 1949. június 11-től 1953. július 4-ig tartott, őt követte 1956. október 24–31. között Lukács György (Drabancz – Fónai 2005, 122; Bolvári-Takács 2011, 42; Halász 2013, 16).

hálózatának megszervezését, a színházak, a mozikk műsorainak, az újság- és könyvkiadásnak a szocialista reformját, illetve az ünnepek terén is a szocialista mintára kijelölt programokat közvetítették. Egy összetett és egy komplex programként tekintettek rá, amelyhez szorosan hozzátartozott annak az infrastrukturális háttérnek a megteremtése és biztosítása, amely lehetővé tette a kultúrához való egyenlő és zavartalan hozzáférést (Ispán 2020, 123). Révai a kulturális változás egyik alapjának a falu szocialista átalakítását tekintette, és már 1949. szeptember 26-án elmondott beszédében egyebek között kiemelte, hogy mindent meg kell tenni a formájában nemzeti és tartalmában szocialista kultúra kialakításáért (Soós 1981, 91–92). A kultúrforradalom kapcsán Révai kifejtette: „feladatai nem öncélú feladatok, hanem alá vannak rendelve gazdasági és politikai fő feladatainknak és kölcsönhatásban vannak egymással (Révai 1952, 6)”. Révai szavai kijelölték a következő évek kulturális változásainak kereteit és irányait.

Az új, tartalmában szocialista kultúra terjesztésére a művelődés és a kommunikáció minden ágát felhasználták. A sajtó, a rádió, az iskolai tananyag, a művészet minden területe, majd egy új, megtervezett ünnepi struktúra kialakítása, 1951-ben a mintaünnepek megrendezése, a formájában népi, tartalmában szocialista kultúrát terjesztette, amely társadalmi bázisának a munkásságot, a dolgozó parasztságot és a párthű értelmiségi réteget tekintették. A vezetők a legtöbb támogatást a gyárak, a városok népétől, munkásaitól, a „dolgozó parasztságtól” várták, akikre a pártrendezvényekre, ünnepi alkalmakra könnyen mozgósítható tömegként tekintettek. A tömegek megszólítására, ideológiai befolyásolására a kultúra nemcsak mint az ideológiai forradalom egyik legfontosabb területe, hanem mint eszköze is megjelent (Halász 2013, 7).

Ezzel párhuzamosan kezdett el körvonalazódni a „kulturált ember” alakja is, akivel szemben műveltség- és viselkedésszabályok fogalmazódtak meg. Az említett folyamat hátterét az 1930-as évek Szovjetuniójában megfogalmazott és megvalósítani kívánt kulturnost koncepcióban kell keresnünk (Ispán 2019, 478–479; Kelly – Volkov 1998, 291–313; Starks 2008, 162–201; Volkov 2000, 210–230). Vadim Volkov orosz történész, aki az említett jelenséget a sztálini civilizációs kampány részeként vizsgálta, rámutatott arra, hogy a kulturnost elméletét nem a bolsevikok találták ki, de ők vezették be a szocializmus építésének felgyorsítására, így az 1930-as években vált igazán fontossá (Volkov 2000, 211; 213). Volkov összefoglalja,

hogyan a kulturnost koncepciónak része volt a művelődés, az olvasás, a kulturált viselkedés, a rendszeres tisztálkodás, az igényes megjelenés, így kiterjedt az emberek belső (pl. műveltségbeli, erkölcsi) és külső (testi) jegyeinek felügyeletére, az 1930-as évek végére pedig a politikai aspektusa (politikai fejlődés) vált hangsúlyossá. A fogalom tartalmát tekintve az 1930-as években folyamatosan változott, ami összefüggésben állt a társadalmi folyamatokkal: az 1920-as évek végén elindított iparosítási kampány, a kollektivizálás, az urbanizálódás hatására a szovjet társadalom szerkezete is megváltozott. Olyan emberekkel nőtt a városi lakosság száma, akik kiszakadtak abból a közegekből, amelyben a szokásjogoknak, közösségi normáknak a rendszerét jól ismerték. A laktanyákban, barakkokban, munkásszállókon elhelyezett munkásokról gyakran jelentek meg olyan hírek, amelyek a társadalmi normákat megsértő viselkedésükről tudósítottak. A városi lét a jobb megélhetési lehetőségeivel, a kulturált élet alternatívájával kecsegtetett, aminek nem volt egy egységes mintája, de a rendszer szempontjából elengedhetetlen volt a városi tömeg régi szokásainak és viselkedésének megváltoztatása. Emellett a politikai vezetésnek meg kellett találnia azt a határt, amelyben a kulturált élet keretei úgy körvonalazódtak, hogy közben a munkás–paraszt ideológiai alapjai sem sérültek, a legitimizált kispolgári, polgári minták nem kerültek túlsúlyba. A kulturnost mint tudás az olvasás és művelődés révén volt elérhető, a műveltség pedig egy közös kulturális horizontot biztosított a társadalom tagjai számára (Volkov 2000, 215–216, 224). A kulturnost koncepció hazai keretek között is egyet jelentett a paraszti életmód jellemzőinek és az azokhoz kapcsolódó ízlésvilágnak a városi mintákhoz csiszolásával (Ispán 2020, 124).

A kulturált ember életében az olvasásnak különösen hangsúlyossá kellett válnia, hiszen arra a kommunisták a politikai nevelés alapjaként tekintettek. Lenin meggyőződése is az volt, hogy a politikai nevelés az analfabetizmus felszámolásával lehetséges, mivel az írni és olvasni tudó ember nem ad a pletykákra, a rémhírekre, képes maga mögött hagyni előítéleteit. Ezért az alfabetizáció különösen nagy hangsúlyt kapott az 1920-as évek Szovjetuniójában, melyet a vezetés az ideológia terjesztésében, a modern gazdaság és állam kiépítésében nélkülözhetetlen eszköznek tartott. Amikor az írni-olvasni tudók száma megnőtt, a kulturált ember karakterében az olvasás és a művelődés vált hangsúlyossá, így a kulturált viselkedés fogalma is

jelentésváltozáson esett át. Mivel az analfabetizmus mértéke különbözött a szocialista blokk egyes országaiban, és 1949-re Magyarországon az ország hét évnél idősebb lakosságának 95%-a tudott írni és olvasni, a kulturnost koncepció hazai keretek közötti megvalósításakor már nem volt hangsúlyos az analfabetizmus felszámolásának kérdése. Helyette az olvasás népszerűsítése és az olvasó ember felértékelődése figyelhető meg. A könyv és az újság mint a szocializmus építésének fegyvere, a dolgozó ember legjobb barátja, a tudatlanság felszámolására vívott harc eszköze jelent meg a propagandában (Ispán 2020, 124–133).

Művelt Nép és a Népművelési Híradó

A korszakban megvalósítani kívánt kultúrforradalomhoz kapcsolódó elképzelések kiválóan elemezhetők a Művelt Nép (1950–56), a Népművelési Híradó (1949–53) című folyóiratok segítségével. A Művelt Népet a Révai irányítása alatt álló Népművelési Minisztérium lapjaként 1950 márciusában adták ki először, amely 1954 elejéig havilapként, 1954 áprilisától hetilapként tájékoztatta olvasóit a lenini-sztálini elvek mentén szervezett kulturális életet érintő hírekről, eseményekről egészen megszűnéséig, 1956 októberéig. A folyóiratot a kulturális tömegmozgalom lapjának szánták, indulásáról a híradóban is beszámoltak, terjesztésére előfizetési versenyeket rendeztek.³ Legfontosabb feladatának az új, formájában népi, tartalmában szocialista kultúra terjesztését tekintették, és a Révai által meghatározott ideológiai harcban komoly szerepet

³ A Művelt Nép olvasótáborának kiépítését és az előfizetők számának növelését különböző akciók kísérték: több megye is Művelt Nép terjesztési versenyre hívta ki egymást: 1950 májusában Komárom és Nógrád megye Népművelési Központjai versenyeztek egymással, a Csongrád megyei Népművelési Központ húsvét vasárnapját és hétfőjét a Művelt Nép napjává tette (Népművelési Híradó, 1950. 2. 4:3). 1950 májusában pedig arról tájékoztattott a Népművelési Híradó, hogy a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Hernádszurdokon megalakult az első Művelt Nép Kör azzal a céllal, hogy a lapban szereplő cikkeket a kör tagjai számára ismertessék, a benne szereplő verseket közösen elszavalják, a színdarabokat bemutassák (Népművelési Híradó, 1950. 2. 5:8). 1950 júliusában már Művelt Nép Estékről tudósítottak, amelyeket Budapesten és az ország nagy vidéki városaiban pl. Békéscsabán, Szegeden, Debrecenben rendeztek meg a folyóirat népszerűsítése érdekében (Népművelési Híradó, 1950. 2. 6:5). A lap szerkesztőiről bővebben: Vámos 2018, 48.

szántak neki.⁴ Az első számában jelent meg Révai programadó írása, amely összefoglalta a lapkiadás hátterét és szándékát, kijelölte a kulturális élet számára követendő utat, mértéket és határokat szabott a kultúra és a művelődés számára: „A Népművelési Minisztérium kiadásában megjelenő új lapnak komoly hivatása van. A »Művelt Nép« nem a minisztérium népnevelési főosztályának, nem a népnevelési hivatalnok-apparátusnak »szakközölyne« akar lenni, hanem fegyvere, segítője annak a kultúrforradalomnak, amely a népi demokráciánk nagy gazdasági és politikai vívmányai, munkásosztályunk hatalomra jutása, Pártunk vezető szerepének megszilárdulása, a Szovjetunió szocialista kultúrájának példája nyomán nálunk is kibontakozóban van (Révai 1950, 1–2).” Az idézetből is látható, hogy Révai a kultúrát olyan eszköznek tekintete, amely alkalmas arra, hogy megismerésével, egyes elemeinek felhasználásával egy egységes szocialista tömegkultúra alakuljon ki. Révai tehát kijelölte a folyóirat elveit és céljait, amelyek a közölt cikkek tartalmában is tükröződtek. A *Művelt Népet* az iskolán kívüli népnevelés eszközeként tekintették, mivel a folyóirat az új politikai berendezkedés művelődéspolitikáról vallott nézeteit közvetítette a társadalom tagjai felé. A címében szereplő nép, mint gyűjtőfogalom jelezte, hogy a lap cikkei a társadalom minden tagjához szóltak, és azt a képet sugallták, hogy a társadalom minden csoportja meríthetett a kulturális lehetőségekből. A folyóiratban olvashattak az aktuális kultúrpolitikai vitákról, az országszerte megrendezett kulturális rendezvényekről, miközben folyamatosan példaként állították az olvasók elé a szovjet és hazai irodalom, a képzőművészet, a színház, a filmipar kultúrpolitikát kiszolgáló képviselőit és azok alkotásait. A *Művelt Népb*ben kitüntetett helyen jelent meg a művelt szocialista ember képe, akit örömmel tölt el a saját és az ország szellemi újjászületésének ténye. Mivel a párt által elfogadott kultúra tartalmában a néphagyományokra támaszkodott, és az új tömegkultúra alapjait a népi kultúrában látták, természetesen a *Művelt Nép* hasábjain bőséggel találkoztunk olyan cikkekkel, beszámolókkal, amelyek arról tájékoztattak, hogy a paraszti hagyományok is szocialista tartalommal bővültek. A *Művelt Népb*nek az volt a feladata, hogy ennek a *szocialista népiességnek* a szellemében ne csak a népnek segítsen művelődni, hanem az íróknak, költőknek, zenészeknek,

⁴ A lap történetében a Sztálin halála után lejátszódó politikai változások is éreztették hatásukat. Révai leváltásával a kultúrforradalom stílusa, intenzitása is változott, ami lap arculatára, cikkeinek tartalmára is hatással volt (*Művelt Nép*, 1953. 4. 11:2–5).

képzőművészeknek is „népiesedni”, ihletet meríteni a népi kultúrából, ezáltal eltörölni a korábban magas művészetként definiált szféra és a népi kultúra közötti szakadékokat.

A *Népművelési Híradó* a Népművelési Minisztérium Népnevelési Főosztályának kiadványaként jelent meg, első száma 1949 novemberében jött ki a nyomdából, és 1953 decemberében adták ki utoljára. A Népművelési Minisztérium 1949. június 11-i létrehozását követően, szeptemberben történt meg a belső ügyrend kialakítása, így jött létre a Személyzeti Főosztályon belül a Népnevelési Főosztály, amely a folyóirat kiadásáért volt felelős.⁵ Ebből következik, hogy a *Népművelési Híradó* is olyan lapként jelent meg, amely a kultúrpolitikai elvárásokat közvetítette, de nem elsősorban a széles társadalmi rétegek számára, mint a *Művelt Nép*, hanem a népművelési központok munkatársai felé, így cikkeinek tematikáját az említett osztályok és csoportok munkáinak rendelték alá. A *Népművelési Híradó*ban olvasható cikkek stílusát, nyelvhasználatát, szókészletét tekintve mindazok a jellemzők elmondhatók, mint korábban a *Művelt Nép* esetében: a benne szereplő írások a katonai szókészletből merítettek, egyszerű nyelvezettel íródtak. Gyakoriak voltak bennük a neologizmusok, a szórövidítések, a szóösszevonások, a szovjet eredetű szavak, ahogyan a jelentésváltozásokon alapuló szóteremtő gyakorlatok is (Jobst 2010). Ezek célja a társadalmi valóság újraalkotása és annak elfogadtatása volt, mivel a szocialista sajtó szövegei kettős szerepet töltek be: nem csak az aktuális eseményekről tájékoztattak, hanem azok magyarázatát is adták, így a tartalmak befogadását és a közgondolkodást is meghatározták. Céljuk a társadalom tagjainak nevelése volt, amely szándék a cikkek nyelvhasználatában is tetten érhető (Jobst 2009, 434, 436).

A *Népművelési Híradó* szerzői között kultúrházak vezetőit, megyei népművelési vezetőket, pedagógusokat is találunk, de a cikkek, tudósítások többsége szerző nélkül jelent meg. A folyóiratban több olyan írást is közöltek, amelyek korábban a *Művelt Népb*ben is megjelentek, így a két kiadvány tartalmát tekintve szorosan összekapcsolódott.⁶ A két folyóirat egy

⁵ A Népművelési Főosztálynak része volt az Oktatási-, a Könyvtári-, a Szervezési-, a Műsor Osztály, valamint a Rendező és Szerkesztő Csoport. Bolvári Takács 2002, 22.

⁶ A *Népművelési Híradó* 1950-ben megjelent számaiban, amikor a *Művelt Nép* terjesztése és előfizetőinek száma nem az elvárt tervek szerint alakult, több olyan írást is olvasó, amelyben a *Művelt Nép* terjesztésére, népszerűsítésére szólították fel a kulturális élet szervezőit (*Népművelési Híradó*, 1950. 2. 8:4).

célt követett, és mivel kiadásukért a Népművelési Minisztérium volt a felelős, nem meglepő, hogy sok közös elem figyelhető meg közöttük a cikkek tartalmát, témakörét tekintve. A hasábjainkon olvasható írások megmutatják az ideológia nyelvhasználatát, nyelvezetét, de kirajzolódik belőlük a városi és a vidéki kultúra képe, a paraszti társadalom átalakítására tett intézkedések hálózata.

Az említett folyóiratok korabeli propagandaanyagok, amelyek az MDP irányelveihez alkalmazkodtak (Horváth 2013, 12; Sz. Nagy 2017, 190–213), ezért alkalmasak arra, hogy segítségükkel betekintést nyerjünk a centralizált kultúra minden ága, így a kultúrotthonok, kultúrversenyek, ismeretterjesztő előadások változatos témaköreinek világába.⁷ Segítségükkel láthatóvá válik, hogy a nyilvánosság szintjén hogyan jelent meg a vidéki társadalom, hogyan használták fel a paraszti kultúra elemeit a tömegkultúra megteremtéséhez, és milyen új tartalommal ruházták fel a különböző népszokásokat. Milyen lehetőséget teremtettek a falusi embereknek arra, hogy elsajátítsák a szocialista műveltséget, és ezzel a *szocialista embertípus* mintájává váljanak.

Kultúrotthonok

A Révai által meghirdetett kultúrforradalom és a kulturális infrastruktúra alapvető intézményei a kultúrotthonok voltak, amelyek építését már 1947-ben a Magyar Kommunista Párt hároméves tervébe is belefoglalták. A szocialista időszak kultúrotthonai, mint a modernitás szimbólumai jelentek meg, amelyek a munkások és parasztok tömegei számára biztosították a *kulturált szórakozás és művelődés* lehetőségeit.

A közösségi élet új helyszínéeként számontartott intézmények építése mögötti szándék szerint a korábban kocsmákban, csárdákban, vásárokon, közösségi ünnepeken mulató nép itt találkozott azokkal az ismeretekkel, amelyek később a folklórszövegek tartalmára, dallamára, a népszokások változására is hatással voltak. A politikai gondolkodás logikája értelmében a formájában népi, tartalmában szocialista folklór fejlődésének új helyszíneiként funkcionáltak. A munkások itt tanulták, gyakorolták a nagyközönség előtt bemutatott előadásait, itt

⁷ Bár a dolgozat nem tér ki rá, ezek mindegyike más néven és nem pártpolitikai célokat szolgálva, de ma is ismertek. Vannak művelődési házak, műveltségi és művészeti versenyek, valamint ismeretterjesztő előadások.

kaptak instrukciókat a szakemberektől arra, hogy politikailag elfogadott műsorszámokkal álljanak a nyilvánosság elé.

Az újonnan kialakított kultúrotthonok működtetésében a legnagyobb nehézséget az okozta, hogy azok vezetői és munkatársai nem támaszkodhattak a már meglévő tapasztalatokra és ismeretekre, mivel az új rendszer semmisnek tekintette azokat. A kultúra aktuálisan kialakított szervezete rugalmatlan volt, a kultúrházak vezetésében sem a szakmai erények számítottak. Élükre megbízhatónak ítélt káderek kerültek, akiknek szigorú központi irányítás és kontroll alatt kellett megvalósítaniuk a kultúrforradalmat szolgáló programokat, rendezvényeket (Juhász 2012, 112, 122). Többségük tapasztalatlanul látott munkához, nem volt birtokában azoknak az ismereteknek, amelyek a műsorok kiválasztásában, a rendezvények megszervezésében segíthették volna őket. Legtöbb esetben az a szakembergárda is hiányzott, amely a működés feltételeit, a közönség szervezését biztosíthatta volna. Ezt az elmaradást igyekeztek pótolni a *Művelt Népb*en és a *Népművelési Híradó*ban is olvasható minta működésszabályzatok,⁸ munkatervek (*Népművelési Híradó*, 1950. 2. 13:11–12), programtervek (*Népművelési Híradó*, 1950. 3. 1:15–16. Példa egy ún. mintahétre: *Népművelési Híradó*, 1951. 3. 8:15), és útmutatók.

A kultúrotthonok építésének támogatása a korábbi évtizedekben sem volt idegen, hiszen a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 1919-es rendelete városokban, gyári és üzemi telepeken, vidéken egyaránt támogatta közművelődési intézmények létrehozását, amelyekre ekkor is az iskolán kívüli népművelés helyszíneiként tekintettek, így a nagyobb gyárak erre az időszakra már rendelkeztek üzemi kultúrotthonokkal (H. Sas 1963; Egey 1990, 457–499; Kovalcsik 1987). A szabadművelődés éveiben

⁸ A *Népművelési Híradó*ban először a falusi kultúrotthonok részére közöltek egy minta működésszabályzatot, amelyből kiderül, hogy a kultúrotthonok irányításáért a Tanács ellenőrzése alatt álló Népművelési Bizottság volt a felelős. A kultúrotthon élén egy legalább három, legfeljebb hét tagú vezetőségnek kellett állnia, mely a következő tagokat foglalta magába: a kultúrotthon igazgatóját, aki egyben a Népművelési Bizottság titkára, a DISZ képviselőjét, aki az intézmény igazgatóhelyettese, a népművelési-, a művészeti-, a könyvtári csoport és a sportkör vezetőit, valamint a gazdasági felelőst (*Népművelési Híradó*, 1950. 2. 7:9–10). A folyóirat szeptemberi számában az üzemi kultúrotthonok minta működésszabályát is közölték (*Népművelési Híradó*, 1950. 2. 10:8).

is működtek kultúrházak, de a szocialista hatalomátvétel után váltak a kulturális élet centrumaivá, a helyi feladatokra aktualizált propaganda közvetítőivé, a „szocializmus templomaivá” (Zólyomi 1969, 3. idézi: Halász 2013, 17; *Népművelési Híradó*, 1949. 1. 2:3).⁹

A következő években elkezdődtek az építkezések, és a kultúrház-hálózat kiépítését az 1950 júliusában kiadott MDP PB határozat a Szovjetunióban kiépített klubhálózat mintájára rendelte el (Stefány 1987, 44). Ennek nyomán adták ki a 136/1951. M. T. számú rendeletet, amely a kultúrotthonok működését és a működtetésük feltételeit foglalta magába (*A Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának rendeletei* 1951. 250). A kultúrotthonokban az új, szocialista kultúra terjesztésének minden fóruma helyet kapott: kiállítások, előadások, szakkörök, színházi-, ünnepi bemutatók, kultúrversenyek helyszíneiként funkcionáltak, a politikai propaganda és agitáció, illetve a magyar–szovjet barátság elmélyítésének eszközeiként tekintettek rájuk.

A fordulat éveitől, a szocialista Magyarország első kultúrotthonát Losonczy Géza, a Népművelési Minisztérium államtitkára avatta fel 1949. november 27-én, Békés városában. Ennek ellenére mind a *Művelt Nép*, mind a *Népművelési Híradó* a Rákosi Mátyásról elnevezett angyalföldi kultúrházat állította mintaként a kultúrotthon-mozgalom elé (*Művelt Nép* 1950. 1. 2:10–11; *Népművelési Híradó*, 1950. 2. 1:3). Ennek az volt az oka, hogy az intézmény avatása után Rákosi a kíséretével

⁹ A szabadművelődés a két világháború között az állami befolyás és irányítás alatt álló népművelést váltotta fel. Nagyon szerteágazó volt. Rendelkezett társadalmi intézményrendszerrel, és a pártoktól a civil szervezetekig, egyesületekig és egyházi szervezetekig terjedő intézményrendszert képviselt. A társadalom öntevékenységén alapuló szabadművelődést fogalmazták meg. 1945-ben az Országos Népművelési Bizottság helyett létrehozták az Országos Szabadművelődési Tanácsot (OSZT), amely mint a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium tanácsadó szerve összefogta az iskolán kívüli művelődéssel és felnőttekkel foglalkozó szervezeteket. Elnöke Karácsony Sándor volt, aki kiadta az *Új Szántás* című folyóiratot; 1946-ban pedig a Magyar Népi Művelődési Intézetet hozták létre. (Drabancz – Fónai 2005:98.) A Népművelési Minisztérium 1949-ben feloszlatta a Szabadművelődési Tanácsokat és Bizottságokat, majd a 4.320/1949. M. T. sz. rendeletével elrendelte Népművelési Bizottságok felállítását. Céljuk a tömegszervezetek kultúrmunkájának összehangolása, kultúrotthonok szervezése és munkájuk irányítása volt (Halász 2013:17).

együtt elégedetten tekintette meg az épületet, majd a visszaemlékezések szerint így szólt: „Ez legyen a Szocialista Magyarország első kultúrotthona!” (Juhász 2012:127). A rácsodálkozás köntösébe bújtatott parancs után a kultúrotthon sorsa eldőlt: elnevezésében a szovjetizáció és Rákosi személyi kultuszának szimbólumává, működésében a szocialista művelődés és kultúrforradalom kirakatintézményévé vált.¹⁰ Természetesen a szocialista politika grandiózus sikereket hangoztató narratívájába sokkal jobban illett egy fővárosi kultúrotthon kiemelése, amely ráadásul a városnak főleg ipari munkások lakta kerületében épült, noha az az 1950-es években is falusias jelleggel bírt (Juhász 2012:7).

A *Művelt Nép* első évfolyamainak számaiból kitűnik, hogy 1950-tól, de főleg 1951-től az MDP II. Kongresszusát követően, az országban kultúrotthon építési hullám vette kezdetét a városokban és vidéken egyaránt (*Művelt Nép*, 1950. 1. 1:11–12; *Művelt Nép* 1950. 1. 6:12). A kultúrotthonok építésére a települések kaptak némi állami támogatást, de legtöbbjük társadalmi munkával épült. Abban az esetben, ha egy-egy építkezés, átalakítás pénz- vagy emberhiány miatt akadozott, az ellenség támadásaként cikkeztek róla, így az egyházi személyek mellett a kulákok, a korábbi vezetés támogatói gyakran jelentek meg úgy, mint a kultúrotthon-mozgalom kerékkötői (*Népművelési Híradó*, 1950. 2. 1:5). Mivel az állam minimális összeget tudott és akart az építkezésekre fordítani, a kultúrotthonok többsége nem új építésű épület, hanem államosított kocsmá, kastély, kúria, egyházi ingatlan volt (*Művelt Nép* 1950. 1. 6:12; *Népművelési Híradó*, 1950. 2. 1:8; *Népművelési Híradó*, 1950. 2. 9:11). Az 1952-ben működő közel kétezzer kultúrotthon nagy részét 1945 előtti épületben alakították ki.

A kultúrotthonoknak az új mezőgazdasági módszerek, a termelőszövetkezetek propagálásában is szerepet szántak. Egyes épületeken belül külön mezőgazdasági sarkok létesültek, gazdasági témájú könyvekkel, a técszek és az egyénileg dolgozó

¹⁰ Apor Balázs hangsúlyozza, hogy a vezető-kultusz hazai keretek között történő megeremtelése a szovjetizáció szimbolikus aspektusának tekinthető. Rákosi személyi kultusza már 1949 előtt is páratlan méreteket öltött, népszerűsége a hatalomátvétel éveiben is fokozódott, 1949 után pedig példátlan volt. Fényképei, mellszobrai uralták a teret, a róla elnevezett közterek, középületek száma elképesztő méreteket öltött, az iránta érzett hódolat kifejezése ritualizálódott az évek alatt. Ehhez bővebben lásd: Apor 2022.

parasztoz támogatásával létrejött terménybemutatóval (*Művelt Nép*, 1951. 2. 7:10).¹¹

A kultúrotthonok a paraszti kultúrára is háttal voltak, a korábban is élő szokások új térbe kerülve jelentek meg a falusi emberek ünnepnapjai során. Muharay Elemér írásában, amely a *Művelt Nép* egyik, 1953-as számában jelent meg kiemelte, hogy a népszokások hogyan éltek tovább a kultúrotthonok falai között: „[a] felsőtárkányi vőfély például már a tanácsházáról hozza a menyasszonyt a lakodalmas házhoz. A kiskomáromi népi együttes már a kultúrotthonba helyezte fonójátékát, a püspökhatvani lányok pedig a sorozásról érkező legényekben már a néphadsereg jövődöbeli fiait fogadják a fonóban.” (*Művelt Nép*, 1953. 4. 4:12–13.)

Az erőteljes propaganda ellenére a kultúrotthonok építésének láza nem tartott sokáig. 1953 után országszerte szüneteltek az építkezések, amely összefüggésben állt a Sztálin halála utáni politikai fordulattal is. Úgy tűnt, hogy a már meglévő épületek fejlesztését is hanyagolni kezdték a pénzhiány, a falvak tartálékainak kimerülése következtében. *Egy új kultúrotthon megdőbbentő története* címmel megjelent rövid cikk 1953-ban a jármi kultúrotthon szomorú történetét mutatta be. Hiába adták át az épületet, az olyannyira életveszélyes állapotban maradt, hogy funkcióját nem tudta teljesíteni (*Művelt Nép*, 1953. 4. 9:32). Olyan kultúrotthon is előfordult, amelyet mezőgazdasági munka céljából adtak ki, így a ráckevei kultúrotthon udvarán a földműves-szövetkezet tagjai kukoricát morzsoltak, majd a terményt az épület padlásán szárították. A későbbi

évek során az is gyakori volt, hogy kultúrotthonok kulturális eseményekre kihatás nélkül teremtették az iskoláknak adták át a tanteremhiány megoldásának céljából (Halász 2013, 20).

A kultúrotthonok építésére, régi épületek kultúrotthon céljára történő átalakítására sem elég pénz, sem ember nem volt a vidéki településeken. Az állami támogatások korlátozása miatt a települések nem tudták előteremteni a kultúrotthonokra szánt pénzüsszeget. A kultúrotthon építkezésnek a későbbi évek intézkedései sem kedveztek, mert 1955 után, a második ötéves terv megvalósítása miatt megvonták az állami támogatásokat, majd a megyei és községi tanácsokra bízta a kultúrotthonok építésével, átalakításával járó feladatok megoldását. Sok helyen a helyi erőforrások és az összefogás is kevésnek bizonyult. Ilyen körülmények között a kultúrotthonok nem tudták biztosítani az agitáció és propaganda helyszínét, végképp nem tudták teljesíteni feladatukat a műveltség emelése terén (Kovalcsik 1987; Halász 2013, 19–21). Ezek után nem meglepő, hogy a folyóiratok hasábjairól eltűntek az építkezésekről szóló híradások.

A kultúrotthonok történetében a következő fordulópontra az 1956-os forradalmat követő időszak hozta. 1958-ban jelent meg az MSZMP művelődéspolitikával foglalkozó határozata, ami a kultúrotthonok működésében is változást hozott. A párt-határozat továbbra is fenntartotta a fordulat éveit követő kultúrpolitika alapvető elveit és jegyeit, de a megváltozott körülményekhez igazítva új tartalommal töltötte meg. A kultúrházak esetében változott a programok jellege és a programszervezés módja. Fokozatosan csökkent a politikának alárendelt kulturális eseményeknek és a tömegrendezvényeknek a száma, a művészeti csoportok szabadabban választhatták ki a színpadra állított darabjaikat. A kultúrházakban megvalósított rendezvények szakmai értéke fontosabbá vált, megnőtt az amatőr művészeti csoportok száma (Juhász 2012, 132–133; Drabancz M. – Fónai 2005, 177).

Ismeretterjesztő előadások

A fordulat éveit követően az ismeretterjesztés különböző formái az MDP által meghatározott elvek mentén szerveződtek. 1948-ra eldőlt, hogy az előadások tartalmát, az előadásorozat programját a kommunista párt által jóváhagyott elvek és kiadványok alapján kell összeállítaniuk a szervezőknek. Az üzemekben az üzemi bizottságok, a községekben

¹¹ 1951-ben a Magyar–Szovjet Társaság a Magyar–Szovjet Társaság (MSZT) sarkok szervezését indította el, amelyeket az üzemekben, kultúrotthonokban is be kellett rendezni. Céljuk a politikai felvilágosító munka támogatása volt, a szemléltető agitáció módszerének segítségével. A Lenin, Sztálin, Rákosi arcképével díszített sarkoktól a Szovjetunió és Sztálin eredményeinek bemutatását várták, és az MSZT kiadásában megjelent kiadványok népszerűsítését. Előírták azt is, hogy az *Új Világ* folyóirat legfrissebb számai is szerepeljenek az olvasnivalók között, és az MSZT sarkoknak a szovjet szépirodalom népszerűsítéséből is ki kellett venni a részüket. A sarkokban kiállított képeket és írásos anyagokat havonta frissítették, és a legszebben dekorált sarkokat bemutatták. 1951-ben, a budapesti Rákosi Mátyás kultúrház MSZT sarka lett az etalon a többiek számára (*Népművelési Híradó*, 1951. 3. 7:11). A kultúrotthonok építésével a pártnak nem titkolt célja volt, hogy azok a templom, a fónó, a kocsmák szerepét átvéve, a kulturális átalakulások legfontosabb intézményrendszereként működjenek (Halász 2013: 17; *Művelt Nép*, 1953. 4. 4:12).

a népművelési felelősök feleltek az előadásokért, amelyek anyagát – a falu és a város közötti különbség megszüntetésének vízióját szem előtt tartva –, egységesen szerkesztették össze az üzemek-városok dolgozói és a falusiak számára (Halász 2013, 23).

Az ismeretterjesztő munkánál komoly kihívást jelentett az előadó műveltsége és tájékozottsága, a hallgatóság összetétele és intelligenciája. A politikai felkészültség, a szakterületén belüli tájékozottság és a jó előadókészség voltak az ideális előadó ismérvei. Az előadók csoportjai a kultúrotthonok közvetlen vezetése alatt álltak, azok feladata volt a tagok továbbképzésének megszervezése, a felkészülésüket segítő szakkönyvek és folyóiratok biztosítása. 1951-től szovjet mintára előadói munkaközösségeket alakítottak ki annak érdekében, hogy az előadások színvonala kifogástalan legyen. A Népművelési Minisztérium megalakulása előtt a népművelésért felelős előadók nagy része a pedagógusok köréből került ki. Rájuk a kommunizmus idején is számítottak: megkövetelték tőlük a rendszer iránti hűséget, és az iskolán kívüli művelődésben, a politikai rendezvények, ünnepek szervezésében és lebonyolításában való részvétel is a feladataik közé tartozott. Több kultúrotthon, kultúr-csoport vezetője is pedagógus volt, akik az oktatási munkájuk mellett végezték el ezeket a többletfeladatokat. Különösen a falvakban, tanyákon értékelődött fel a szerepük a rendszer szemében, mivel ott jóval összetettebb szerepet tölthettek be: az oktatáson kívül beleláttak a családok mindennapi életébe, köztisztviselőként álló személyek voltak, akikről azt feltételezték, hogy képesek hatni a közösségre.¹²

Az előadásokon részt vevő hallgatóság összetételéről évről-évre felmerések készültek, amelyek nem, kor és foglalkozás szerinti megoszlásban közölték az adatokat. Ez rendkívül fontos volt az állami vezetés számára, mert megmutatta, hogy valóban azok vettek-e részt rajtuk, akiket a rendszer saját társadalmi bázisának tartott. Így vált lényeges kérdéssé, hogy pl. a *Szabad Föld Téli Esté*ken a parasztságnak

¹² A pedagógusok jelentőségének felértékelődését mutatja a pedagógusnap, mint új társadalmi ünnep bevezetése. 1951-ben született határozat arról, hogy június első vasárnapján a pedagógusokat kell köszönteni. Magyarországon először 1952. június 7-én ünnepelték meg. Pedagógusnap alkalmával osztották ki a *Kiváló tanár*, *Kiváló tanító* kitüntetéseket, az ezeket elnyert pedagógusok munkájáról a *Művelt Nép*ben is beszámoltak (Halász 2013: 29–30; Deáky – Botiková 2022:291–292; *Művelt Nép*, 1953. 4. 3:4; *Művelt Nép*, 1953. 4. 6:4–5; *Népművelési Híradó*, 1953. 5. 3:3–4).

melyik csoportjából kerültek ki legtöbben. Mivel a kommunista propaganda a nők teljes emancipációját hangsúlyozta, a szervezőknek figyelniük kellett arra is, hogy a közönség felét a nők tegyék ki. Következő szempont az ifjúság részvételi arányának kérdése volt, hiszen a rendszer kiemelt célja a fiatalok meggyőzése, és a rendszer építésébe történő bevonása volt (Halász 2013, 30., *Művelt Nép*, 1951. 2. 11:5; *Népművelési Híradó*, 1951. 3. 12:9).

A későbbiek során bemutatásra kerülő előadások szoros kapcsolatban álltak a kultúrotthon-mozgalmal, mivel elsősorban azok biztosították az előadások helyszínét. Ugyanakkor hatással voltak a folklorra is, mivel a rajtuk elhangzott új ismereteknek a szövegek szintjén is meg kellett mutatkozniuk.¹³ Hozzájárultak a szövegek variálódásához, hiszen az előadásokat népdalokkal, tömegdalokkal, rigmusokkal is színesítették, több előadás egy-egy ünnep menetébe is beépült. Például a *Szabad Föld Téli Esték* elindítása több helyen november 7-e megünneplésével esett egybe, így a kultúr-műsorban is hangsúlyozták a nap jelentőségét (*Népművelési Híradó*, 1949. 1. 1:5; *Népművelési Híradó*, 1950. 2. 5:3).

Mielőtt rátérek a falusi kultúr-munka legfontosabb területeiként számon *Szabad Föld Téli Esték* és *Szabad Föld Tavaszi Vasárnapok* bemutatására, fontos megjegyezni, hogy a két rendezvény elnevezésében a „dolgozó parasztság legnépszerűbb, harcoss hetilapjának” nevezett *Szabad Föld* nevére reflektált. A Magyar Kommunista Párt által 1945 augusztusától, a parasztság számára kiadott országos hetilap célja a vidéken élő lakosság tájékoztatása volt. 1948. június 20-tól az MDP vette át az irányítását, így a parasztság agitálása lett a legfontosabb feladata (N. Szabó 2019, 97;100; Ispán 2020:130–132).

Az 1949. november 10-én újtárra indított *Szabad Föld Téli Esték* és az 1951. április 8-án először megszervezett *Szabad Föld Tavaszi Vasárnapok* célját a következőképpen foglalták össze a *Művelt Nép* olvasóinak: „Nemcsak Hajdúböszörményben, hanem az egész országban, a legkisebb falvakban és tanyaközpontokban is így tanul, művelődik dolgozó parasztságunk a Szabad Föld Téli Estéken, s így fogyatkozik lassan az a különbség, amely város és falu között ma még megvan. Az eredmény nem marad el; a jövő hónapban a Téli Estéket felváltják majd a *Szabad Föld Tavaszi Vasárnapok*, s biztos győzelem követi azt a munkát, amelyet a Magyar Dolgozók Pártja irányít és támogat! (*Művelt*

¹³ A vas megyei Pankasz településen az új kultúrteremben Sztálin 70. születésnapján gyulladt fel először a villany, és a *Szabad Föld Téli Esték* hallgatósága töltötte meg azt elsőként (*Népművelési Híradó*, 1950. 2. 1:5).

Nép, 1950. 1. 1:17; *Művelt Nép* 1951. 2. 11:5–6; *Népművelési Híradó* 1951. 3. 4:14.)”

Lényeges azonban hozzátenni, hogy a két előadássorozat, mint a falusi népművelés terepei, már a második világháború után megszervezésre kerültek. A Magyar Kommunista Párt politikájában a parasztság megnyeréséért folytatott harc már ekkor hangsúlyos volt, és a *Szabad Föld Téli Esték* sorozatot Rákosi Mátyás 1946. december 14-én elmondott rádióbeszédével indította útjára. Keretei között a falvak lakói számára a téli hónapokban, szombatonként ismeretterjesztő előadásokat tartottak, amelyek kisebb jelenetekkel, zenés, énekes, táncos produkciókkal egészültek ki. Emellé 1947-től kezdtek el megszervezni a *Szabad Föld Tavasz Vasárnapokat*, amelytől a falusi értelmiség megnyerését és a munkás–paraszt szövetség elmélyítését remélték (Eitler 2018, 111; Halász 2013, 33–36; N. Szabó 2021, 71–72). A *Szabad Föld Téli Esték* elindítása mögött az az elképzelés állt, hogy a falvak lakóit politikai, szakmai és kulturális téren nevelni kell. Úgy gondolták, hogy a vidék lakói a téli időszakban szólíthatók meg leginkább, és a munka nélkül töltött estéken kell a művelődésnek, az olvasásnak időt biztosítani és ezek segítségével fellépni a babonákkal szemben (*Népművelési Híradó* 1949. 1. 1:2). Ez az elképzelés abba a nagyvívó tervbe illeszkedett, amely a falvak és tanyák városokhoz való felzárkóztatására irányult. A politikai vezetés a településpolitikát és a települések fejlesztését a társadalomátalakítás részének tartotta. A vidék életmódjának átalakításához és életszínvonalának emeléséhez nem csak a közművesítés, a villamosítás, az utak építése volt nélkülözhetetlen, hanem a kulturális fejlődés is, amelyhez az előbbieket biztosították az infrastrukturális háttérrel (Ispán 2020:139–147). A *Művelt Nép* nemcsak tudósított, agitált, hanem előadásvázlatokat, módszertani útmutatókat, műsoranyagokat ajánlott a rendezvényekhez. Az előadások megszervezéséhez a *Népművelési Híradó* is közölt programterveket, a Népművelési Minisztérium pedig műsorfüzeteket adott ki.

Az előadások meghatározott tematika szerint zajlottak,¹⁴ de az előadóknak mindig javasolták, hogy reflektáljanak a helyi viszonyokra, főleg arra, hogy hányan léptek be a termelősövetkezetbe, milyen eredményeket

¹⁴ Pl. *Babonákról és csodákról* című előadáshoz az alábbi műsortervet javasolták: 1. Szavaltat: Arany János: *A bajusz*, 2. Jelenet: Fehér Klára: *Jámbor Jeremiás*, 3. Urbán Ernő: *Esőcsináló*, 4. Kórus: *Békefront*. Irodalomjavaslat az előadáshoz: Nyikolszky: *A vallás keletkezése*, Sarkadi Imre: *Kísértetjárás Szikésen*, *Hogyan keletkezett az élet* (TTKK-sorozat), *Hogyan keletkezett a világ* (TTKK), Tudor: *Sztrójkja atya 1 napja*, Plisecky: *Tudomány és vallás az ember származásáról* (*Népművelési Híradó*, 1950. 2. 14:12).

ért el a település a korábbi évtizedekhez képest, hány ellenséget sikerült leleplezni. Kiemelték, hogy a *Szabad Föld Téli Esték* keretei között mutassák be a Szovjetunió mezőgazdasági sikereit, fektessenek külön hangsúlyt a természettudományos oktatásra, a politikai és gazdasági kérdésekre, jelöljék meg mintaként a szovjet sikereket, lépjenek fel a babonákkal szemben. A szovjet eredmények hangsúlyozása a Magyar–Szovjet Barátság hónapja előkészítését is szolgálta, ilyenkor a *Szabad Föld Téli Esték*en a Szovjetunióval foglalkozó előadások is megszorodtak.¹⁵ Emellett a *Szabad Föld Téli Esték*nek fontos szerepet szántak a politikai felvilágosítás, a kulákok elleni fellépés terén, és a munkásosztály vezető feladatainak és a munkás–paraszt összefogás hangsúlyozása során *Népművelési Híradó*, 1949. 1. 1:3).

A politikai célt jól mutatja, hogy beszámolóik, interjúk készültek arról, hogy például mit tanultak öreg Szabóék a *Szabad Föld Téli Esték* előadásain, mit tanultak meg Dózsa és Petőfi hőstetteiről, Liszenko új mezőgazdasági módszeréről és egyáltalán a boszorkányok nemlétéről, bel- és külpolitikai eseményekről, a Szovjetunió mezőgazdasági sikereiről.¹⁶

Az először 1951-ben megrendezett *Szabad Föld Vasárnapok* esetében már a szórakozáson (diavetítés, sportrendezvények), a hagyományápoláson, a kultúrversenyek szervezésén volt a hangsúly, és fontos szerepük volt a mezőgazdasági és begyűjtési munkák, az aratási és beszolgáltatási versenyek, az új, tudományos alapokon nyugvó növényápolási módszerek propagálása terén (*Népművelési Híradó*, 1951. 3. 4:14). Indulásakor a *Szabad Föld Vasárnapok* programját két részre osztották: április 15. és július 15. között a tavaszi, július 15. és szeptember 15. között a nyári részét rendezték meg a községi tanácsok tagjai. A rendezvény legfontosabb feladata

¹⁵ *Művelt Nép*, 1951. 2. 9:9; *Művelt Nép*, 1951. 2. 10:6–7. A *Szabad Föld Téli Esték*nek az új természettudományos műveltség kialakításában is fontos szerepük volt, és a résztvevőket igyekeztek megismertetni az új biológiai és növénytermesztési eredményekkel. Ehhez füzeteket és diafilmeket állítottak össze a következő témában: *A csillagos ég*, *A föld kialakulása és fejlődése*, *Az anyag szerkezete, atomok*, *Az élő és élettelen anyag* (*Népművelési Híradó*, 1949. 1. 1:5. Az 1950. februári Magyar–Szovjet Barátság hónapja előkészítéséről lásd: *Népművelési Híradó*, 1950. 2. 1:6).

¹⁶ Az említett Szabóéknak nincs köze A Szabó család című rádiós hangjátékhoz, amelyet csak 1959. június 30-án kezdett el sugározni a Kossuth Rádió. *Művelt Nép*, 1952. 3. 1:20; *Művelt Nép*, 1952. 3. 2: külső borító; *Művelt Nép* 1952. 3. 7:1–2; *Művelt Nép*, 1952. 3. 10:6–7; *Művelt Nép*, 1953. 4. 3:12.

mindkét időszakban a mezőgazdasági és begyűjtési munkák serkentése volt, de műsorában az aktuális mezőgazdasági, egészségügyi és sportkérdésekkel kapcsolatos előadások is helyet kaptak (*Művelt Nép*, 1951. 2. 7:15; *Művelt Nép*, 1952. 3. 7:1). Így például a nyári idősakra eső *Szabad Föld Vasárnapok* témáit az aratással, csépléssel, begyűjtéssel foglalkozó előadások anyagával bővítették a tanácsoknál dolgozó mezőgazdasági szakemberek segítségével (*Művelt Nép*, 1953. 4. 7:31).

A részletesebben ismertetett *Szabad Föld Téli Esték* és *Szabad Föld Vasárnapok* mellett olyan ismeretterjesztő előadásokról is olvashatunk a két folyóiratban, amelyek a szülők feladatairól, a nők helyzetéről szóltak, és gyakoriak voltak az *Ismerd meg a Szovjetuniót!* című előadások (Halász 2013, 22). Külön megjelentek a nők számára összeállított programok is, hiszen a Magyar Nők Demokratikus Szövetsége (MNDSZ) szervezésében 1950-től szervezték meg a *Nyári Vasárnap Délutánokat*. Ezeken az eseményeken a nyári munkaidőben tájékoztatták az asszonyokat „egy-egy fontos termelési vagy politikai kérdésről” (*Miről beszéljessünk? – Falun* 1950. május 1. 2–3). A *Nyári Vasárnap Délutánok* keretei között előadásokat tartottak, elbeszéléseket, verseket olvastak fel és jeleneteket adtak elő a nőknek, dalokra, tömegdalokra tanították őket. Az előadások felelősei a programok összeállítása során figyeltek arra is, hogy a gyermekek számára is előadható, bemutatható bábjátékokat is közöljenek, mert a nők politikai nevelésével a gyerekekre és az egész családra hatni akartak. A havonta kétszer megtartott *Nyári Vasárnap Délutánok* anyagát a kéthetente megjelenő *Miről beszéljessünk?* című kiadványokban közölték.¹⁷

1953 után változott az előadások témája és tematikája: a világnézeti, politikai neveléssel kapcsolatos tartalmakat csökkentették, egyre inkább a gyakorlati mezőgazdasági ismeretek átadására helyezték a hangsúlyt, amihez a szovjet mintára létrehozott Társadalmi és Természettudományos Ismeretterjesztő Társulat biztosította a szakmai és tudományos háttérrel (Eitler 2018, 112; *Művelt Nép*, 1953. 4. 2:5). Ez a változás a *Művelt Nép* tematikájában és stílusában is tetten érhető.

Az előadások, rendezvények üzenete az volt, hogy a világ már a falvak és tanyák lakói számára is megismerhető, még ha felügyelt keretek között is. Egy hosszú távra tervezett felvilágosító és nevelő munka vette kezdetét, amelynek valós hatása a

¹⁷ A *Miről beszéljessünk? – Falun* című kiadvány 1949 áprilisától 1956 júniusáig jelent meg havonta két alkalommal. A *Nyári Vasárnap Délutánok* anyagait az 1950-ben kiadott számok tartalmazzák.

néprajzi gyűjtésekből ismerhető meg igazán. Jó példa erre Pogány Mária és Rádics József *Malteroslányok* című, 1958-ban megjelent kötete, amely fővárosi építkezéseken munkát vállaló húsz lány és fiatalasszony élettörténetét tartalmazza. Vallomásaikat 1955 őszén-telén és 1956 elején jegyezte le Pogány Mária egy budapesti építómunkás női munkásszállón. Pogány reflektált arra, hogy a vidékről fővárosba került lányok körében a kommunista rendszer által elítélt és kiirtani kívánt babonák tovább éltek. Kedvelt szórakozás maradt a kártyavetés, amire a keddi és pénteki napot tartották megfelelőnek, az orrvizketést és a só kiborulását a bosszúság, veszekedés előjelének tartották. Pogány hangsúlyozta, hogy a megváltozott életkörülmények megváltozott babonákat szültek: úgy tartották, hogy aki a békekölcsönjegyzésnél bal kézzel írja alá a nevét, az összes kötvényét hamar és nagy nyereséggel húzzák majd ki (Pogány – Rádics 1958, 180–181).

Összességében elmondható, hogy az ismeretterjesztő munka során a legnagyobb nehézséget az okozta, hogy irányítása bürokratikus és mechanikus, irányelvei, módszerei pedig kidolgozatlanok voltak. A népművelésért felelős intézmények és a tömegszervezetek munkája nem volt összehangolva, az egységesen összeállított programtervek valójában nem vették figyelembe a területi, társadalmi különbségeket, igényeket. Az ismeretterjesztő munkáért felelős szakembereknek nem volt tapasztalata a szervezésben. Az 1953-as júliusi fordulat hozott némi változást, hiszen a direkt politikai-ideológiai tartalmú előadások száma csökkent, majd 1956 után az ismeretterjesztés új irányai bontakoztak ki (Halász 2013, 40–42).

Kultúrversenyek

A második világháború után, 1946-ban jelent meg a Munkás Kultúrszövetség első felhívása kultúrverseny megrendezésére a főváros területén lévő üzemek kultúr csoportjai számára, majd egy évvel később zászlót bontott az I. Nagybudapesti Kultúrverseny (*Művelt Nép*, 1947. 1. 2:2). A *Művelt Népből* kiderül, hogy a kultúrversenyek hatására több üzem tánc csoportot szervezett, amelyek felett egy-egy vidéki népitánc csoport vállalta a védnökséget, hogy a vidéki tánc kultúra új környezetbe történő átültetése, „a népi és munkáskultúra találkozása” a maga eredeti formájában történjen meg (*Művelt Nép*, 1947. 1. 2:2). A Szövetség kultúrversenyeiből nőtt ki 1948-ban az országos kultúrverseny, amelyet a centenáriumi ünnepségsorozat, mint „az év legnagyobb tömegkulturális

megnyilvánulásának” programjaként kellett megszervezni. A szervezési munkába a Magyar Művelődési Egyesületek Szövetsége, az Országos 48-as Ifjúsági Bizottság, a Magyar Ifjúság Országos Tanácsa is bekapcsolódott.¹⁸

Néhány hónap múlva, 1947 végén a 48-as Kultúrverseny körzeti fordulót országsszerte megrendeztek.¹⁹ Az esemény nem volt előzmények nélküli, hiszen a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 86.324/1946. számú körlevelében már felhívta a szabadművelődési felügyelők és előadók figyelmét a centenáriumi ünnepségek jelentőségére. A kulturális rendezvények során mindenhol olyan megemlékezéseket kellett tartani, amelyek 1848 jelentőségét méltatták, és ezeket a kultúr-csoportok műsoraival kellett kiegészíteni. A rendezvényeknek az Országos Centenáriumi Kultúrverseny adta a keretet, amelynek a központi rendezőbizottsága olyan műsorfüzetet adott ki, amely tartalmazta a rendezvények eseménynaptárát, a zenei együttesek, a néptánc- és színjátszó-csoportok körzeti, megyei és országos vetélkedőinek időpontját. A centenáriumi kultúrversenyeket a 48-as Kultúrversenyek Országos Szervező Bizottsága, helyileg pedig a körzeti, megyei bizottságok rendezték. A kiadott útmutató szerint a versenyt először három csoportban (ének és zene, néptánc, színjátszás), a 8-10 falut magába foglaló körzetekben kellett megrendezni, majd ezek győztesei a megyei és területi (2-3 megyét magába foglaló) fordulókön indulhattak el. Ezt követte a három vidéki nagyvárosban megszervezett középdöntő, amelyek közül Debrecenben az ének és zene, Szegeden a néptánc, Pécsen a színjátszó-csoportok döntői kaptak helyet. Végül az országos megmérettetésre Budapesten került sor, a 48-as ünnepségek díszelőadásainak részeként (Dancs (összeáll.) 1988, 20; Csák 1994, 255). A 48-as Országos Kultúrverseny lett tehát a minta a későbbi kultúrversenyek számára, amelyekre a politikai vezetés a termelési eredmények, az öt éves terv, a társadalmi összefogás, a munkás–paraszt szövetség propagálása terén számított (*Népművelési Híradó*, 1951.

3. 1:6–7). Révai a kultúrforradalom társadalmi bázisának megteremtésében a kultúrversenyeknek is fontos szerepet szánt, és úgy tekintett rájuk, amely során a „dolgozó nép a kultúra cselekvő résztvevőjévé akar válni és válik, nemcsak mint közönség, hanem mint alkotó is ki akarja venni részét az új magyar kultúra megteremtésében (Révai 1952, 27).” Szorosan kapcsolódtak a kultúrotthon-mozgalomhoz, mert a kultúrversenyeken fellépő amatőr társulatok tagjait a kultúrotthonokon belül működő művészeti csoportok készítették fel a fellépésekre (*Népművelési Híradó*, 1951. 3. 8:15). Szervesen összefonódtak az ismeretterjesztő előadások témakörével is, hiszen a *Szabad Föld Vasárnapokat* záró kultúrműsorok alkalmával a falusi és üzemi kultúrversenyek szereplői léptek fel (*Népművelési Híradó* 1951. 3. 4:14). Céljuk a kultúr-csoportok számának gyarapítása, a néphagyományok ápolása és a politikai propaganda céljainak kiszolgálása volt. A versenyek során különböző amatőr tánc, színjátszó- és bábcsoportok, énekkarok, zenekarok, de akár szólísták is versenyezhetek minden korosztályból. A versenykiírások a korszakban jól ismert fordulatokra alapoztak. A *Művelt Népb*ben beszámoltak a versenyek kezdeteiről, felhívták a figyelmet az elvárásokra, külön kiemelték az idősebb korosztályok részvételét, akik nemcsak felléptek a versenyek alkalmával, de tanácsokat is adtak fiataloknak (*Művelt Népb*, 1951. 2. 2:3). Rendszeresen olvashatunk a folyóiratokban a versenyek aktuális állásáról. Mindig kiemelték a legjobbnak ítélt csoportokat, és a korszakra jellemző módon a hibákat is hangsúlyozták. Külön felhívták a figyelmet a nemzetiségi csoportok részvételére (*Művelt Népb*, 1951. 2. 1:32). A helyi táncok mellett a tanfolyamokon, műsorfüzetekből megtanult koreográfiákat is színpadra állítottak.

A kultúrversenyektől elvárták, hogy hassanak a helyi tánckultúrára, a munkásfolklorra, és játszanak szerepet az elfeledettnek hitt néphagyományok színpadra állításában, a hivatásos és amatőr művészek sikeres együttműködésében. A kultúrversenyeken összefonódott a falusi és üzemi kulturális élet (*Művelt Népb*, 1951. 2. 4:13). A téli-falusi kultúrversenyek tapasztalatait az üzemi–városi versenyek alkalmával is próbálták felhasználni, azok terén a munkásosztály vezető szerepének bemutatását hangsúlyozták. A falusi, paraszti hagyomány és folklór az üzemi munkások közé is bekerült: „A MÁVAG tánc csoportja igen ügyesen elsajátította a szatmárököritői fergeteges tánc-formáit, megtanulta tőlük, hogyan táncolnak a falusi csoportok népitáncot (*Népművelési Híradó*, 1951. 3. 5:4–5).”

¹⁸ A felhívás a *Művelt Népb* 1947-ben elindított változatában jelent meg, amely a *Munkás Kultúrbirodó* utódja, és az 1950-ben újraindított *Művelt Népb* elődje volt. Ekkor is mint kultúrpolitikai folyóirat tartották számon, a Rákosi Mátyás: *Népi demokrácia és a tömeg-kultúra* című írásában elindított lapot (*Művelt Népb*, 1947. 1. 6:4; Kovalcsik 1985: 21).

¹⁹ A centenáriumi kultúrverseny első programja 1947. október 5-én a Debrecenben megrendezett Vasutas Kultúrverseny volt (*Művelt Népb*, 1947. 1. 7:2; *Művelt Népb*, 1947. 1. 10:15).

Az MDP hatalomátvétele utáni első kultúrversenyek egyike, amelyről a *Művelt Nép* is beszámolt, a Magyar Ifjúság Népi Szövetsége (MINSZ) országos versenye volt 1950-ben, amelynek a Dolgozó Ifjúság Szövetsége (DISZ) megszervezése kapcsán szántak szerepet (*Művelt Nép*, 1950. 1. 1:15). Fialalok csoportjai vettek részt a versenyben, szovjet és magyar darabokat vittek színre. Ugyanebben az évben a *Béke-kultúrversenyt* is meghirdették, amelyre üzemi, városi kultúr csoport is benevezhetett (*Művelt Nép*, 1950. 1. 6:33).

Sorra jelentek meg a tudósítások az 1950–1951. évi I. Országos Kultúrverseny községi, járási, megyei majd országos döntőiről is. Az Országos Kultúrversenyek két részből álltak: voltak a téli–falusi (december végéig, február közepéig), valamint a tavaszi–üzemi versenyek. Az 1950–51. évi verseny téli szakaszában falvak, mezőgazdasági városok, állami gazdaságok, termelőszövetkezeti csoportok, gépállomások kultúr csoportjai vettek részt, akiktől a kultúrotthon-mozgalom megerősítését is elvárták. A verseny 1950. december 21-től, vagyis Sztálin 71. születésnapjától 1951. február 15-ig tartott, a körzeti bemutatókat december 25–26-án, karácsonykor tartották meg. A községi, járási és megyei döntők után továbbjutott csoportok az 1951. március 15–21. között, Budapesten megrendezett kultúrhét bemutatóin szerepeltek. A karácsonyi bemutatóval és a húsvét idejére eső kultúrhéttel a szervezők legfontosabb célja az ünnepek vallási jellegének kiiktatása volt, és az a szándék állt mögötte, hogy a mise helyett a kultúrversenyen vegyenek részt az emberek (Halász 2013, 72). Az előadások tematikája hasonló volt, és a versenyen résztvevő csoportoktól elvárták, hogy az ünnepek, gyűlések, az ismeretterjesztő előadások, a kultúrotthonok rendszeres fellépői legyenek. Emellett részt kellett venniük a helyi műsoranyagok összeállításában, a kultúr munka támogatásában (*Éneklő Nép*, 1950. 3. 11:6).

Az 1952–1953. évi II. Országos Kultúrversenyt úgy hirdették ki, mint a korábbiakat felülmúló rendezvény. A verseny a szokásos kategóriákon túl, a dalos-rigmusbrigádok számára is bemutatkozási lehetőséget biztosított. A bírálóbizottságok számára a Népművészeti Intézet adott ki útmutatót, hogy azok egységes szempontok alapján értékeljék a kultúr csoportok előadásait. A bírálat kötelező szempontja továbbra is az volt, hogy a kiválasztott műsor mennyire felelt meg a politikai elvárásoknak, csak ezt követte az előadás és az előadásmód értékelése. Az énekkaroknál a népdalokat, népdalfeldolgozásokat, tömegdalokat, a zenekaroknál a szovjet és más baráti népek műveit, a táncoknál a magyar népi

táncokat értékelte a zsűri. A rigmusbrigádoknak aktuális politikai kérdéseket, problémákat kellett feldolgozniuk, a színjátszó- és bábcsoportok esetében is a megfelelő eszmei-politikai tartalom volt a mérvadó (Halász 2013:81).

Az 1953–54. évi verseny szervezését az 1953. júliusi fordulat törte meg, és a *Művelt Nép*ben közölt beszámolók is egyre csökkentek az eseményről. Erre az évre a verseny csak a járási szintig jutott el, és a csoportokon már a „versenyfáradtság” jelei mutatkoztak. Az 1953 után írt cikkekből kitűnik, hogy a túlzott politikai tartalom helyett inkább szórakoztató darabokat, klasszikusokat állítottak színpadra, a tömegdalok helyett népdalok és népdalfeldolgozások csendültek fel. Ez azzal is összefüggésben állt, hogy a politikai fordulat a kultúrpolitikán is nyomott hagyott, és a művészeti vezetők nem tudták eldönteni, hogy a megváltozott körülményekhez milyen műsor lenne a legmegfelelőbb. Ennek ellenére a műsorpolitikában bekövetkezett enyhülés ösztönzően hatott a kultúr csoportok számára, mert végül több csoport indult el a versenyen, mint ahányan beneveztek (Halász 2013, 85–86).

1954 után a kultúrversenyekről szóló tudósítások száma csökkent a *Művelt Nép*ben és a *Népművelési Híradót* felváltó *Népművelés* című folyóiratokban is. Ettől az évtől kezdve az országos versenyek helyett egy-egy szervezet, pl. a Magyar Néphadsereg, a Vasas Szakszervezet rendezvényei váltottak ki nagyobb érdeklődést, és a korábbi összetett megmérettetések ellenében, egy-egy művészeti ágban külön-külön rendeztek versenyeket (Halász 2013:88). A színvonal emelkedését és a kultúrpolitikai fordulatot is érzékelteti a *Népművelés*ben 1955-ben megjelent cikk, amely már felveti azt a lehetőséget, hogy miért ne lehetne a kultúrverseny helyett a művészeti verseny kifejezést használni, mivel az a „műkedvelők művészeti versengésévé” vált (*Népművelés*, 1955. 2. 9:576). Bár az elnevezésben nem történt változás, de 1956-ra több kultúr csoport feloszlott, és a kezdeti lelkesedés alábbhagyott. Az országos kultúrversenyek és a róluk szóló híradások csökkenése megmutatta, hogy azok elvesztették korábbi jelentőségüket.

Összefoglalás

Az MDP hatalomra kerülése után a gazdasági, társadalmi átalakulások mellett a kulturális élet sem maradt érintetlen, hiszen a politikai vezetés egyik legfontosabb célja a kulturális forradalom megvalósítása volt. Ez szoros kapcsolatban állt a népműveléssel,

amely a kultúrforradalom ideológiai alapjaira épült. A kultúrforradalom megvalósítására, a szocialista kultúra terjesztésére a művelődés és a kommunikáció minden ágát felhasználták, amelyek közül számomra a sajtó anyagának feldolgozása számos tanulsággal szolgált.

A propagandacélokat szolgáló lapok közül a *Művelt Nép* és a *Népművelési Híradó* segítségével a kultúrforradalom szolgálatába állított infrastrukturális háttér kiépítésének menetét és működését vizsgáltam. Kitértem a kultúrotthonok hálózatának megszervezésére, bemutattam az ismeretterjesztő előadások és kultúrversenyek korabeli világát, amelyek az iskolán kívüli oktatás és művelődés új kerekeit adták. A három témakör jó lehetőséget kínált annak ismertetésére, hogy a *kulturált, szocialista új ember* számára milyen új szórakozási minták jelentek meg. A folyóiratok tartalmát társadalmi-történeti kontextusban mutattam be, ezzel bizonyítva azt, hogy lapok kiadásának körülményeire, tartalmára hatással volt saját társadalmi, történeti és kulturális közegük.

Felhasznált irodalom

- Apor Balázs 2022 *Láthatatlan tündöklés. Rákosi Mátyás kultusza a sztálinista Magyarországon (1945–1956)*. Jaffa Kiadó, Budapest.
- Apor Balázs – Apor Péter – Rees E. A. ed. 2008 *The Sovietization of Eastern Europe: new perspectives on the postwar period*. New Academia Publishing, Washington.
- Bolvári Takács Gábor 2002 Révai József és a Népművelési Minisztérium létrehozása. *Zempléni Múzsá*, 2. 8:14–26.
- Bolvári-Takács Gábor 2011 Művészetpolitika a Rákosi-korszakban. *Zempléni Múzsá* 9. 4:31–48.
- Borvendég Zsuzsanna – Palasik Mária 2015 *Vadhajtások. A sztálini természetátalakítási terv átültetése Magyarországon 1948–1956*. Napvilág Kiadó, Budapest.
- Bottoni, Stefano 2015 *A várva várt Nyugat. Kélet-Európa története 1944-től napjainkig*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest.
- Csák Zsófia 1994 1848 és Kossuth Lajos emlékének őrzése 1945–1948 között. *Vasi Szemle*, 48. 2:239–255.
- Dancs Istvánné összeáll. 1988 *Dokumentumok a szabadművelődés történetéhez, 1945–1949*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- Deáky Zita – Botiková, Marta 2022 *Lányok, asszonyok Szlovákiában és Magyarországon (1955–1989)*. ELTE BTK, Budapest.
- Drabancz M. Róbert – Fónai Mihály 2005 *A magyar kultúrpolitika története 1920–1990*. Csokonai Kiadó, Debrecen.
- Egey Tibor 1990 Az állami (törvényhatósági) népművelés Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyei szervezete a két világháború között. In Uő. (szerk.): *Fejezetek Pest megye történetéből. Tanulmányok*. Pest Megyei Levéltár, Budapest. 457–499.
- Eitler Ágnes 2018 Arany János életének és műveinek „áthangolása” az 1950-es évek népművelésében. *Ethno-Lore* 35. 105–136.
- Halász Csilla 2013 *A nép művelése. Agitáció és propaganda a népművelésben a Rákosi-rendszer idején*. Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltára, Budapest.
- H. Sas Judit 1963 *A magyar népművelés története 1920–1948*. ELTE BTK, Budapest.
- Ignác Ádám 2015 A populáris zene helye Maróthy János esztétikai gondolkodásában. *Magyar zene*, 53. 3: 323–334.
- Ispán Ágota 2019 A kulturált életmód sajtórepresentációi a szocializmus első évtizedében. *Ethnographia* 130. 3:464–485.
- Ispán Ágota 2020 *A város vidéke. A falusi lakosság életmódváltása az urbanizáció hatására*. Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest.
- Jobst Ágnes 2009 A HARC metafora szerepe az '50-es évek politikai köznyelvében. *Magyar nyelvőr*, 133. 4:433–446.
- Jobst Ágnes 2010 *A nyelv kisajátítása. A második világháború utáni média elemzése szótárral és szövegmutatóanyagokkal*. Tinta Kiadó, Budapest.
- Juhász Katalin 2012 Kultúrház a város peremén – az OTI-telep közösségi-kulturális színtere. In Uő. szerk. *Falu a városba: az angyalföldi OTI-telep*. L'Harmattan – MTA BTK Néprajztudományi Intézete, Budapest. 111–143.
- Kelly, Catriona – Volkov, Vadim 1998 Directed Desires: Kul'turnost' And Consumption. In Kelly, Catriona – Shepherd, David eds. *Constructing Russian Culture in the Age Of Revolution: 1881–1940*. Oxford University Press, Oxford – New York. 291–313.
- Kovalcsik József 1985 A közösségi művelődés szinterei a felszabadulás után. *Kultúra és Közösség*, 12. 2:14–37.
- Kovalcsik József 1987 *A kultúra csarnokai I–III*. Művelődéskutató Intézet, Budapest.

- Ö. Kovács József 2017 Földindulás. A leleplezett diktatúra társadalmi gyakorlata a vidéki Magyarországon 1945-ben. In Csikós Gábor – Kiss Réka – Ö. Kovács József szerk. *Váltóállítás. Diktatúrák a vidéki Magyarországon 1945-ben*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Budapest. 19–65.
- N. Szabó József 2019 A Magyar Kommunista Párt és a népművelés a háború után (1945–1946). *Valóság* 62. 12:94–103.
- Pogány Mária – Rádics József 1958 *Malteroslányok*. Magvető Könyvkiadó, Budapest.
- Póth Piroska 1985 A koalíciós pártok kultúrpolitikája 1945–1948 között. *Századok*, 119. 2:498–517.
- Révai József 1950 A Művelt Nép megjelenése. *Művelt Nép*, 1. 1:1–2.
- Révai József 1952 *Kulturális forradalmunk kérdései*. Szikra Kiadó, Budapest.
- Soós Pál 1981 *Művelődéstudományi és művelődéspolitikai tanulmányok*. KLTE, Debrecen. 91–92.
- Starks, Tricia 2008 *The body Soviet: propaganda, hygiene, and the revolutionary state*. The University of Wisconsin Press, Wisconsin.
- SZ. Nagy Gábor 2017 A koalíciós korszak sajtójogi szabályozása 1945–1949 között. *Múltunk* 62. 4:190–213.
- Vámos Gabriella 2018 Egy lap a kulturális tömegmozgalom szolgálatában. A Művelt Nép (1950–1956) című folyóirat elemzése. In Havay Viktóra – Veress Dávid szerk. *Varietas delectat. Az ELTE BTK Magyar és Összehasonlító Folklorisztika és Európai Etnológia doktori programok hallgatóinak tanulmánykötete*. ELTE BTK Néprajzi Intézet, Budapest. 45–59.
- Volkov, Vadim 2000 The Concept of Kul'tumost'. Notes on the Stalinist civilizing process. In Fitzpatrick, Sheila ed. *Stalinism. New Directions*. Routledge, London – New York. 210–230.
- Művelt Nép*, 1950. 1. 2:10–11.
Művelt Nép, 1950. 1. 6:12.
Művelt Nép, 1950. 1. 6:33.
Művelt Nép, 1951. 2. 1:32.
Művelt Nép, 1951. 2. 2:3.
Művelt Nép, 1951. 2. 4:13.
Művelt Nép, 1951. 2. 7:10.
Művelt Nép, 1951. 2. 7:15.
Művelt Nép, 1951. 2. 9:9.
Művelt Nép, 1951. 2. 10:6–7.
Művelt Nép, 1951. 2. 11:5.
Művelt Nép, 1951. 2. 11:5–6.
Művelt Nép, 1952. 3. 1:20.
Művelt Nép, 1952. 3. 2: külső borító
Művelt Nép, 1952. 3. 7:1.
Művelt Nép, 1952. 3. 10:6–7.
Művelt Nép, 1953. 4. 2:5.
Művelt Nép, 1953. 4. 3:4.
Művelt Nép, 1953. 4. 3:12.
Művelt Nép, 1953. 4. 4:12.
Művelt Nép, 1953. 4. 4:12–13.
Művelt Nép, 1953. 4. 6:4–5.
Művelt Nép, 1953. 4. 7:31.
Művelt Nép, 1953. 4. 9:32.
Népművelési Híradó, 1949. 1. 1:2.
Népművelési Híradó, 1949. 1. 1:3.
Népművelési Híradó, 1949. 1. 1:5.
Népművelési Híradó, 1949. 1. 2:3.
Népművelési Híradó, 1950. 2. 1:3.
Népművelési Híradó, 1950. 2. 1:5.
Népművelési Híradó, 1950. 2. 1:6.
Népművelési Híradó, 1950. 2. 1:8.
Népművelési Híradó, 1950. 2. 4:3.
Népművelési Híradó, 1950. 2. 5:3.
Népművelési Híradó, 1950. 2. 5:8.
Népművelési Híradó, 1950. 2. 6:5.
Népművelési Híradó, 1950. 2. 7:9–10.
Népművelési Híradó, 1950. 2. 8:4.
Népművelési Híradó, 1950. 2. 9:11.
Népművelési Híradó, 1950. 2. 10:8.
Népművelési Híradó, 1950. 2. 13:11–12.
Népművelési Híradó, 1950. 2. 14:12.
Népművelési Híradó, 1951. 3. 1:6–7.
Népművelési Híradó, 1950. 3. 1:15–16.
Népművelési Híradó, 1951. 3. 4:14.
Népművelési Híradó, 1951. 3. 7:11.
Népművelési Híradó, 1951. 3. 8:15.
Népművelési Híradó, 1951. 3. 12:9.
Népművelési Híradó, 1951. 3. 4:14.
Népművelési Híradó, 1951. 3. 5:4–5.
Népművelési Híradó, 1953. 5. 3:3–4.
Népművelés, 1955. 2. 9:576.

Felhasznált források

- A Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának rendeletei* 1951. 250.
Éneklő Nép, 1950. 3. 11:6
Miről beszéljessünk? – Falun 1950. május 1. 2–3.
Művelt Nép, 1947. 1. 2:2.
Művelt Nép, 1947. 1. 6:4.
Művelt Nép, 1947. 1. 7:2.
Művelt Nép, 1947. 1. 10:15.
Művelt Nép, 1950. 1. 1:11–12.
Művelt Nép, 1950. 1. 1:15.
Művelt Nép, 1950. 1. 1:17.